

El comerç amb els estats italians en temps de Jaume I*

Maria Teresa FERRER I MALLOL
CSIC. Institució Milà i Fontanals
Institut d'Estudis Catalans

Els catalans van començar la seva expansió comercial més tard que els seus veïns d'Occitània i d'Itàlia. La conquesta del territori i l'organització del país van xuclar moltes energies. Al segle XII, les principals àrees d'intercanvi comercial foren les terres hispàniques ocupades per l'islam, Aragó i els territoris veïns d'Occitània, Gènova, Sicília i la costa africana. Però ja tenim notícies segures de la presència consistent de mercaders catalans en àrees llunyanes. Aquesta expansió del comerç va lligada a la construcció naval i a la possessió de vaixells propis, aptes per a viatges llargs. L'expansió fou molt més visible al segle XIII, especialment a la segona meitat.

Em centraré en l'estudi sobre el comerç amb una d'aquestes àrees, la dels estats italians, molt propera i segurament una de les més antigues en el ventall de relacions mercantils dels catalans.

No tenim gaire informació concreta d'aquestes relacions, especialment a Catalunya, ja que no disposem de documentació notarial abundosa i seguida fins a la fi del segle XIII a Barcelona, que era el port comercial més important. Tampoc no podem comptar, fins a 1257, amb els registres de cancelleria, que també poden ajudar a informar-nos de la vida econòmica.

EL COMERÇ AMB GÈNOVA

Afirmen alguns historiadors que el moviment comercial entre Gènova i les costes catalanes no fou gaire intens durant el segle XII i la primera meitat del XIII. La veritat és que no hi ha documentació suficient per a treure conclusions definitives.

La presència de mercaders catalans a Gènova i de mercaders genovesos a Catalunya és documentada a través dels tractats, des dels de 1126-1127, que preveïen la seguretat dels mercaders respectius a les terres de l'altre contractant i els impostos que havien de pagar, o el de 1167, que per exigència genovesa exclougué els pisans del litoral entre Niça i Tortosa. Una exigència així bé devia respondre a interessos comercials dels genovesos.¹ Abans d'aquesta prohibició, Benjamí de Tudela, que passà per

* Aquest treball ha estat realitzat dins del projecte de recerca «La Corona de Aragó en el Mediterráneo medieval. Interculturalidad, mediación, integración y transferencias culturales», concedit pel MICINN (HAR2010-16361).

1. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els italians a terres catalanes (segles XII-XV)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 10 (1980), p. 393-467, concretament p. 429 <<http://hdl.handle.net/10261/24688>>; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Les relacions del comtat de Barcelona i de la Corona catalanoaragonesa amb els estats italians en els segles XI-XII», a Maria Teresa FERRER I MALLOL i Manuel Riu (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana*, I. 1. *Trac-*

Barcelona el 1160, esmentà els genovesos entre els mercaders que visitaven el port barceloní, al costat dels pisans i els sicilians i dels procedents de l'Imperi bizantí i de les costes síries i africanes.²

Pel que fa a la presència dels catalans a Gènova, tenim l'únic testimoni de la tarifa d'impostos genovesa de 1128, que sembla que reflecteix una situació anterior; disposa que un home de Barcelona que vagi a Gènova a vendre un esclau sarraí haurà de pagar cinc sous.³ Els captius sarraïns, aconseguits en els enfrontaments bèl·lics i, sobretot, en les activitats corsàries, sembla que era la mercaderia predominant que hi portaven, però bé podem suposar que els mercaders que els duïen a Gènova aprofitaven el viatge per a comprar-hi mercaderies a fi de portar-les a Barcelona.

Si bé no tenim documentació suficient a Catalunya per estudiar l'activitat comercial dels mercaders genovesos a la nostra terra, com ja he dit, sí que n'hi ha a Gènova, però els protocols genovesos conservats esmenten només algunes poques operacions amb Catalunya: el 1191, quatre petites societats i una comanda; el 1198, tres comandes i una societat, i un moviment similar als primers anys del segle XIII. Segons aquests documents, els genovesos portaven a Catalunya sobretot fustanyes, però també sendals, cuiros i martres gibelines i n'exportaven gra i draps de llana ja el 1203.⁴

La conquesta dels regnes de Mallorca i de València sembla que hauria d'haver animat els intercanvis amb Gènova, però, segons el professor Jehel, aquesta repercussió favorable fou més tardana, quan ja ambdós regnes s'havien repoblat i organitzat. Resulta estrany, però, que el comerç amb Gènova no s'hagués beneficiat de l'increment de demanda de mercaderies provocat per la instal·lació de repobladors, increment que per força es degué produir. El professor Jehel diu que les operacions comercials dels genovesos amb els països ibèrics entre 1200 i 1250 disminuïren molt. Si abans representaven el deu per cent de les operacions registrades a l'àrea del Mediterrani occidental, en aquest període signifiquen només el cinc per cent. Jehel atribueix aquesta disminució a les turbulències de les guerres de reconquesta.⁵ En principi, sembla que les guerres de conquesta haurien d'haver afectat les relacions amb Gènova durant el conflicte, tant a Mallorca com a València; però no tenien per què haver afectat el tràfic amb Catalunya i sembla que, precisament, l'aprovisionament dels exèrcits havia de furnir possibilitats de negoci per als genovesos. Si en trobem indicis pel que fa a la campanya de Múrcia de 1265-1266, com veurem, sembla que el mateix podia haver-se esdevingut a les altres campanyes. Potser la mena de documentació emprada no reflecteix gaire la realitat dels intercanvis, perquè les societats mercantils ja tenien en aquests moments representants estables a les costes catalanes, mallorquines i valencianes i utilitzaven menys la comanda i altres documents notariais.

De tota manera, si volem conèixer el comerç mutu, no n'hi ha prou d'analitzar només què feien els genovesos, sinó que també cal examinar què feien els mercaders catalans. A Catalunya, la documentació de tipus comercial és més aviat escassa per a aquesta època; ens hem de refiar dels pergamins lligats a herències rebudes per la catedral de Barcelona o a arxius familiars, perquè, com he dit,

tats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians 1067-1213, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2009, p. 172-176 i 181-212, doc. 41-43, 51-52, 53-56, 68-70, 84-85, 87, 123-125, 127 i 140.

2. *Libro de viajes de Benjamín de Tudela*, versió castellana, introducció i notes de José Ramón Magdalena Nom de Deu, Barcelona, Riopiedras, 1982, p. 54.

3. *I Libri Iurium della Repubblica di Genova*, I/1, a cura d'Antonella Rovere, Roma, Ministero per i Beni e le Attività Culturali, 1992, doc. 3.

4. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els italians a terres catalanes (segles XII-XV)», *Anuario...*, núm. 10, p. 431-432.

5. Georges JEHEL, «La place de Majorque dans la stratégie politique et économique de Gênes aux XIIème et XIIIème siècles», a *XIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó. El regne privatiu de Mallorca i la Mediterrània (Mallorca, 1987)*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1989, Comunicacions I, p. 99-110, concretament p. 104.

no tenim protocols notarials barcelonins fins a la fi del segle XIII, però a Gènova els protocols són abundosos. Una petita exploració que vaig fer fa temps en alguns manuals notarials genovesos va donar molt bon resultat. En vaig examinar alguns guiada per un manuscrit de registos documentals fets pel marquès Staglieno, que havia iniciat la preparació d'un treball sobre l'esclavitud, manuscrit que es conserva a la Biblioteca Berio. Staglieno havia recollit dades de vendes de captius musulmans fetes per mercaders catalans a Gènova; la comprovació d'aquestes dades als manuals notarials permeté veure que n'hi havia més i que també hi havia algunes vendes d'altres productes. Entre tota la documentació reunida, genovesa i catalana, i comptant tant les operacions comercials com els incidents de pirateria, arriba als seixanta-tres documents, que són molts, atès que no s'han conservat protocols notarials d'aquests anys a Barcelona i que no han estat examinats sistemàticament els genovesos.

Curiosament, als pocs manuals notarials que vaig fullejar, els mercaders de Tortosa eren els únics catalans presents, cosa que també remarcà Michel Balard en el seu estudi sobre l'esclavitud a Gènova a la segona meitat del segle XIII.⁶ Sembla que, l'any 1239, Tortosa fou un centre important de negociació del botí de guerra que anava arribant de València; molts sarraïns vençuts, convertits en esclaus, alimentaren un fortíssim corrent de tràfic cap a Gènova, tràfic que estigué a càrrec, generalment, de catalans i concretament de tortosins. Entre les meves notes, els comentaris de Balard i les notícies reunides per Verlinden, tinc constància de catorze contractes de l'any 1239 en els quals mercaders de Tortosa vengueren a Gènova captius valencians o altres sarraïns; la major part eren sarraïns originaris del regne de València, és a dir, presos en el curs de la guerra de conquesta, però algun devia procedir d'expedicions corsàries, perquè dos dels esclaus venuts eren de Màlaga i un altre de Múrcia. Aquests mercaders de Tortosa eren Tomàs de Sarràbita, que apareix en dos contractes, amb dos sarraïns venuts, igual que Bernat Mora i Joan Mora, mentre que Bernat Forja, Esteve Escuter, Barberà de Tortosa, Bernat Aliart, Bernat Santfeliu, Ramon Marquès i Berenguer Constantí apareixen com a venedors d'un sol esclau o esclava cadascun.⁷ De 1241 hi ha contractes de venda d'esclaves sarraïnes de procedència variada, per tant preses ja no en operacions de guerra sinó en incursions corsàries; una era de Granada, una altra d'Algesires, una esclava negra presa a Ceuta i d'una altra no en sabem l'origen, només que era bruna, segurament, doncs, mulata. Els venedors eren quatre tortosins, Pere Ripoll, Guillem Girona, Pere Obert i Pere Sastre.⁸ De 1248 es conserva encara un altre grup de contractes de vendes d'esclaus sarraïns a Gènova portats allà per una altra colla de tortosins. El més destacat és Mateu Cortina, que signà sis contractes de venda de quatre esclaus i dues esclaves; Pere de Cenes vengué dues esclaves i Astruc Figuera només una. Llevat d'un sarraí d'Espanya, és a dir, del regne de Granada, la resta d'esclaus és tota novament de València, de localitats com Cullera en tres dels casos,

6. Michel BALARD, «Remarques sur les esclaves à Gènes dans la seconde moitié du XIIIe siècle», *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire*, núm. 80 (1968), p. 627-680, especialment p. 635.

7. A més de Michel BALARD, «Remarques sur les esclaves à Gènes dans la seconde moitié du XIIIe siècle», *Mélanges d'Archéologie...*, núm. 80, p. 629-637, cf. Charles VERLINDEN, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, vol. II, *Italie. Colonies italiennes du Levant, Levant Latin, Empire Byzantin*, Gant, 1977, p. 449-456. En aquesta obra, Verlinden mantingué la datació equivocada de 1249 per a uns quants documents, que en realitat eren de 1239; seguí la datació que havia donat Luigi CIBRARIO, *Della schiavitù e del servaggio*, vol. I, Milà, 1868, p. 227-229, malgrat que sembla que revisà els documents. M. Balard, al treball esmentat, p. 628, n. 1, ja feia notar aquest error. Els documents es troben a l'Archivio di Stato di Genova (ASG), not. Palodino de Sesto, 21, 1a part, f. 96r-v, 99r-v, 101r, 104r i 111r (1239, agost, 17, 18, 19, 22, 23 i 31); not. Bonvassallo di Cassino, 24, f. 114v, 115r-v, 116r, 120r-v (1239, octubre, 10, 12, 13 i 26).

8. Charles VERLINDEN, *L'esclavage dans l'Europe...*, vol. II, p. 451. Els documents es troben a ASG, not. Bartolomeo de Fornari, I, f. 156r, 157v, 168r, 168v i 226r (1241, juny, 10, 12, juliol, 23 i 26 i desembre, 3).

de Vilallonga i de Dénia, bé que a vegades no s'especifica. La lluita contra la primera revolta d'al-Azraq de 1247 a 1249 tornava a fornir captius i de nou els tortosins emprenien el viatge cap a Gènova a vendre part del botí.⁹

Altres catalans també apareixen a Gènova en activitats diverses durant aquests anys; el 1229, un Pere de «Mare», potser Pere Marí, feia un préstec a una altra persona que no sabem si era també catalana.¹⁰ Deu anys després, el 1239, un tortosí, Hug de Girona, vengué una mercaderia sorprenent, dues mil gambes a dotze sous genovesos per centenar.¹¹ Aquest crustaci és definit pel document com a «gambas de alfa». El diccionari Alcover-Moll ens informa que un dels gèneres d'aquest crustaci és l'*Alpheus*, que serien gambes semblants a llagostins, però més petites i més obscures; serien, doncs, les gambes «de alfa» del nostre document. Aquest gènere viu a les cavitats de les roques o bé entre el fang; aquest darrer seria el cas de la gamba del delta de l'Ebre. Pel que fa a la conservació, suposem que devien viatjar condicionades amb sal. El mateix Hug de Girona, juntament amb Bernat Mora, que era un dels venedors d'esclaus, vengueren també cinquanta esportes de pega, un producte necessari per a mantenir estanques les embarcacions, que figurarà sempre entre les exportacions catalanes dels segles següents.¹²

En els documents consultats apareix un únic barceloní, Ramon Descortey, que deixà diners a un Marc Ballester, que es deia originari d'Aragó, l'any 1240.¹³ Segur que si es fa una recerca més àmplia en aquests manuals notarials es trobaran més mostres de l'activitat mercantil de catalans a Gènova.

La guerra entre la Santa Seu i els seus aliats, d'una banda, i l'emperador Frederic II i els seus, de l'altra, provocà danys al comerç catalanogenovès perquè la flota imperial, formada pels estols pisà i sicilià, estigué present entre 1241 i 1244 al golf de Gènova per impedir l'aprovisionament de la capital lligur. Alguns catalans que s'aventuraren per aquells mars foren robats, tant perquè Jaume I s'havia

9. A més de Michel BALARD, «Remarques sur les esclaves à Gênes dans la seconde moitié du XIIIe siècle», *Mélanges d'Archéologie...*, núm. 80, p. 629-637, cf. Charles VERLINDEN, *L'esclavage dans l'Europe...*, vol. II, p. 449-456. Cf. el relat que dona el rei de la revolta d'al-Azraq en aquests anys a la seva crònica: Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, vol. I, *Llibre dels feits del rei En Jaume*, a cura de Josep Massot i Muntaner, revisió filològica de Jordi Bruguera i Talleda i revisió històrica de Maria Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, cap. 370-371, p. 395-397; sobre un nou rebrot de la guerra i la victòria cristiana definitiva, cap. 372-377, p. 398-402. Bibliografia sobre aquesta revolta: Francisco de Paula MOMBLANCH Y GONZÁLBIZ, *Al Azraq, capitán de moros. Aportación a la historia del reino de Valencia en el siglo XIII*, València, Obra Cultural de la Caja de Ahorros de Alicante y Murcia, 1977; Robert I. BURNS, «A medieval earthquake: Jaume I, Al-Azraq and the early history of Onteniente in the kingdom of Valencia», a *Jaime I y su época, X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Comunicacions, 1-2, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1980, p. 209-244 (traducció: «Un terratrèmol medieval: Jaume I, Al-Azraq i la història d'Onteniente en els primers temps del regne de València», a *Jaume I i els valencians del segle XIII*, València, Tres i Quatre, 1981, p. 101-145); Robert I. BURNS, «Voices of silence: al-Azraq and the French connection: why the Valencian crusade never ended», a Robert I. BURNS, *Muslims, Christians and Jews in the Crusader kingdom of Valencia. Societies in symbiosis*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, p. 239-284 (traducció: «Veus del silenci: Al-Azraq i la connexió francesa: per què la croada valenciana no s'acabà mai», a Robert I. BURNS, *Moros, cristians i jueus en el regne croat de València*, València, Tres i Quatre, 1987, p. 343-399); Robert I. BURNS, «La guerra de al-Azraq de 1249», *Sharq Al-Andalus. Estudios árabes*, núm. 4 (1987), p. 253-256; Robert I. BURNS i Paul CHEVEDDEN, «El tractat de rendició d'Al-Azraq amb Jaume I i l'infant Alfons en 1245: el text àrab i el context valencià», a *Homenatge al Prof. Manuel Sanchis Guarner (1911-1981)*, *L'Espill*, núm. 17-18 (1983), p. 231-257 (versió anglesa: «Al-Azraq's Surrender Treaty with Jaume I and Prince Alfonso in 1245: Arabic Text and Valencian Context», *Der Islam*, núm. 66 (1989), p. 1-37); Robert I. BURNS i Paul CHEVEDDEN, *Negotiating Cultures. Bilingual Surrender Treaties in Muslim-Crusader Spain under James the Conqueror* (With a Contribution by Mikel de Epalza), Leiden, Brill, 1999.

10. ASG, not. De Marzano, Bonvassallo di Cassino i un altre, 17, f. 123 (1229, gener, 19).

11. ASG, not. Bonvassallo di Cassino, 24, f. 120v (1239, octubre, 26).

12. ASG, not. Bonvassallo di Cassino, 24, f. 120r (1239, octubre, 26).

13. ASG, not. Oberto de Marzano i altres, reg. 17, f. 24r (1240, juliol, 27).

situat al bàndol de la Santa Seu com perquè aquests mercaders comerciaven amb Gènova.¹⁴ Per exemple, Ferrer de Mirambell, Ferrer Ocelló, Pere Forn, Ramon Bosser de Cardona, Pere Sanglada i Abraym Scandaravim foren robats, en un lloc no indicat, per homes d'Albenga i de Savona, que eren proimperials; els danys foren valorats en trenta mil sous melgoresos, bé que ignorem la naturalesa de les mercaderies preses. L'incident degué produir-se abans de 1245, quan el rei Jaume I concedí a Ferrer de Mirambell llicència per a penyorar gent de la jurisdicció de l'emperador.¹⁵ L'any 1247, la flota de l'emperador prengué dues tarides de Tortosa, carregades de blat.¹⁶

Pel que fa als genovesos a terres de la Corona catalanoaragonesa, és documentada la presència a Mallorca de J. Delamotta el 1242 i de Simone de Mari i Nicola Portallo el 1247. El primer contractà el servei d'una dona que, segons el professor Santamaría, era una musulmana conversa; el segon es comprometé a alliberar un convers després d'un servei de cinc anys, i el tercer comprà un sarraí blanc anomenat Alí.¹⁷ Des de Gènova, és documentat un viatge comercial a Mallorca de Bonifacio de Mari de Finale el 1253; rebé dues comandes en diner per integrar-les en el comú que portava per mercaderia, una de vint-i-cinc lliures genoveses de Simone Gualterio i una altra de trenta-nou lliures i dotze diners de genovins de Nicola Erode de Mari.¹⁸ Roberto López trobà també com a testimoni, en un dels documents que recollí de l'any 1253, un home que era ciutadà de Mallorca, però als registres que publicà no hi figuren els noms dels testimonis. Altres mercaders genovesos freqüentaven Catalunya: el 1257, Francesco Selar i Ottolino de «Lort» (potser dell'Orto) hi anaren per comprar blat, presència documentada per la cancelleria reial a causa de la necessitat de demanar llicència de tretà.¹⁹ De pocs anys abans tenim documentat a Barcelona un tal «Opis Januensis», que apareix com a testimoni en dos documents sobre la propietat d'un vaixell,²⁰ mentre que a València, l'any 1269, un mercader genovès anomenat Giovanni «Cirera» fou posat sota la protecció reial, a precís d'Arnau de Romani, a fi que ell i els seus béns no poguessin ésser presos, marcats o penyorats per deutes o culpa d'un tercer.²¹

Mercaders catalans i genovesos es trobaven i negociaven també entre ells fora de la seva terra; per exemple, el 1258, els genovesos Ansaldo Ricci i Ansaldo Portonari vengueren una tarida a Pere Bon-

14. Cf. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Panorama general de les relacions internacionals de Jaume I. Les relacions amb Itàlia», en aquesta mateixa obra, vol. I, p. 402.

15. ACB (Arxiu de la Catedral de Barcelona), C-I-10; regest a Josep OLIVERAS CAMINAL, *Cartas reales (siglos XII-XV)*. Catálogo, Barcelona, Altés, 1948, núm. 28, p. 31-32 (1245, gener, 25, setge de Xàtiva). L'autor no reduí la data i indicà l'any 1244. Ja he comentat aquests fets a Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Panorama general de les relacions internacionals de Jaume I. Les relacions amb Itàlia», en aquesta mateixa obra, vol. I, p. 402.

16. *Annali Genovesi di Caffaro e de'suoi continuatori dal MCCXXV al MCCL*, a cura de Cesare Imperiale di Sant'Angelo, vol. III, Roma, Istituto Storico Italiano, 1923, p. 173.

17. Álvaro SANTAMARÍA, *Ejecutoria del reino de Mallorca (1230-1343)*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 1990, p. 101, 143 i 236.

18. Roberto LÓPEZ, «L'attività economica di Genova nel marzo 1253 secondo gli atti notarili del tempo», *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, núm. LXIV (1935), p. 163-269, concretament p. 257, doc. 208 i 212.

19. Jean-Pierre CUVILLIER, «Barcelone, Gênes et le commerce de blé de Sicile vers le milieu du XIIIe siècle», a *Atti del I Congresso Storico Liguria-Catalogna (1969)*, Bordighera, Istituto Internazionale di Studi Liguri, 1974, p. 162. També comenta aquests mateixos documents Carlos LALIENA CORBERA, «Licencias para la exportación de cereal de Aragón y Cataluña a mediados del siglo XIII», *Aragón en la Edad Media*, núm. XX (2008), p. 445-456, concretament p. 449.

20. Carme BATLLE, «La presenza degli stranieri a Barcellona nei secoli XII e XIII», a *Dentro la città. Stranieri e realtà urbane nell'Europa dei secoli XII-XVI*, Nàpols, Gisem Liguori, 1989, p. 87-110, concretament p. 97.

21. Robert I. BURNS, *Diplomatarium of the Crusader Kingdom of Valencia. The registered Charters of its Conqueror Jaume I (1257-1276)*, vol. 3, *Transition in crusader Valencia: years of triumph, years of war (1264-1274)*, Princeton i Oxford, Princeton University Press, 2001, doc. 945, p. 518-519.

fill, de Barcelona, i a Pere Llobregat, de Mallorca, segons consta en un document fet a l'alfòndec nou dels genovesos a Tunis.²² El 1269, Guillelmo «Belliani», de Savona, en nom de Giacomo «Bocia» i Giacomo «Caminata», també de Savona, reconegué en un rebut fet davant de notari a Montpeller que Berenguer Mallol li havia pagat 727 lliures; aquesta quantitat era un romanent d'un deute de mil tres-cents lliures genoveses, deute del qual no sabem la causa.²³

Un altre dels indicadors de la presència de genovesos a terres catalanes i a Mallorca són els drets de marca o represàlia. Malgrat les bones relacions entre catalans i genovesos, establertes als tractats entre ambdues parts, els incidents marítics no mancaren; foren considerats, però, un dels riscos habituals de la navegació i s'intentà solucionar-los a través dels procediments normals de concessió de marques o represàlies contra els connacionals de l'agressor. La concessió de dret de marca contra genovesos a Catalunya i a Mallorca a Bernat Llull, el 2 d'agost de 1258, per tal de rescabalar-se del robatori que uns genovesos li havien fet al lloc anomenat Santa Ila, que li causà perjudicis valorats en 3.840 besants de plata, denota un volum de relacions suficient per a fer possible la indemnització.²⁴ Segurament cal identificar Santa Ila amb Santa Igia o Santa Gilla, un lloc proper a Càller, a l'illa de Sardenya, on es van fer forts els genovesos durant la guerra amb Pisa per la possessió de Càller entre els anys 1256 i 1258;²⁵ podem suposar, amb força probabilitat d'encert, que el robatori del qual fou víctima Bernat Llull es relaciona amb aquesta guerra. D'altra banda, l'incident denota la freqüentació de l'illa de Sardenya per part dels mercaders catalans.

També denota un moviment mercantil estable de genovesos a Barcelona i a Sant Feliu de Guíxols, pel que fa a Catalunya, i a Mallorca una altra marca o represàlia contra genovesos que fou concedida pel rei el 17 de gener de 1259, per un deute impagat a Arnau Desbac, de Vilamajor, i a Guillem Borgunyó, ciutadà de Mallorca. Tots dos havien de percebre la mateixa quantitat, setanta lliures i catorze sous genovins, i suposem que els eren deguts per un servei militar, bé que només d'Arnau Desbac es diu que havia servit amb el seu cavall i les seves armes, tal com constava en un document fet pel capità i pel podestà de Gènova. Per a rescabalar-se, Arnau Desbac havia de cobrar quatre diners de Barcelona per lliura, a Barcelona i a Sant Feliu de Guíxols, del valor de totes les mercaderies de genovesos que arribessin a aquests llocs, fins a l'extinció del deute, mentre que Guillem Borgunyó havia de cobrar quatre diners reials de Mallorca en aquesta illa, amb les mateixes condicions.²⁶

22. ACB, *Diversorum C*, caps 17, perg. 1682 (1258, març, 26). El document ha estat publicat per Carme BATLLE i Elisa VARELA, «Las relaciones comerciales de Barcelona con el Norte de África (siglo XIII)», *Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 7 (1988-1989), p. 23-52, concretament, doc. 3, p. 47-48.

23. ACB, *Diversorum C*, caps 22, perg. 2697 (1269, abril, 4). La data que indiquem és la que figura a la fitxa del document a la catedral, però no és segur que sigui la correcta perquè el document no es conserva bé: fins a mil dos-cents seixanta es llegeix bé, però «nono» no ho he pogut llegir ni amb la làmpada de quars.

24. Ambrosio HUICI MIRANDA, *Colección diplomática de Jaime I el Conquistador*, València, 1916-1922, doc. 770, nova edició ampliada a cura de Cabanes Pecourt; Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I de Aragón 1216-1262*, València, Saragossa, Anubar, 1976-1982, doc. 1034; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalans i genovesos a la darrerria del segle XIII. El declivi d'una amistat», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 26/2 (1996), p. 783-823, concretament nota 17. <<http://hdl.handle.net/10261/24695>>.

25. Georg CARO, *Genova e la supremazia sul Mediterraneo (1257-1311)*, vol. I, Gènova, Societ  Ligure di Storia Patria, 1974 («Atti della Societ  Ligure di Storia Patria», n. s., vol. XIV), p. 25-35. Un estudi més extens sobre aquesta q estiu: Alberto BOSCOLO, «Chiano di Massa, Guglielmo Cepolla, Genova e la caduta del giudicato di Cagliari (1254-1258)», *Miscellanea di Storia Ligure* (Gènova), núm. IV (1966), p. 7-26.

26. ACA, C, reg. 10, f. 101r. Comentat a Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalans i genovesos a la darrerria del segle XIII. El declivi d'una amistat», *Anuario...*, núm. 26/2, p. 790.

Un robatori de Caffarino di Caffaro a Guillem de Canet, ciutadà de Barcelona, fou la causa d'una demanda de Jaume I al Comú de Gènova, al qual amenaçà de concedir una altra llicència de marca el 22 d'agost de 1260.²⁷ Desconeixem la causa de la llicència de penyorar genovesos que fou concedida a Pere Geraldó i a Dalmau de Vilarrasa, tots dos veïns de Perpinyà. En tenim notícia a través del compromís signat per tots dos l'any 1270 de donar al rei mil sous de reials de València dels primers béns que penyoressin als genovesos. No coneixem cap més cas de participació del rei en els beneficis del dret de marca i no podem saber si la raó d'aquesta singularitat és que no s'han conservat altres compromisos signats pels interessats o bé que aquest és un cas especial per alguna raó que desconeixem. Hem de suposar que el dany rebut pels concessionaris era una quantitat important que creien que podrien aconseguir; segurament també derivava d'un cas de pirateria.²⁸ Potser, precisament, per posar-lo a cobert d'aquestes marques, l'infant Pere concedí una carta de protecció i guiatge a Origeto Spinola i a les seves naus i servidors el mateix any 1270.²⁹

Hi hagué encara altres amenaces de concessió de marques per causa d'incidents esdevinguts a la Mediterrània oriental. El 1263, el rei volia concedir una marca a favor de Guillem Jofre, de Lleida, robat per genovesos prop de Limassol i el 1273 n'anunciava una altra a favor de Pere Ferran Descoll, ciutadà de Barcelona, robat per Giovanni de Monterrosso, genovès, a les mars de Turquia, quan portava dos llenys armats de l'orde de l'Hospital. Hi havia una enquesta del mestre de l'Hospital sobre la qüestió i Gènova ja havia denegat la indemnització de deu mil besants sarraïnats, per això el rei amenaçà amb una concessió d'un dret de marca, o lou, de sis diners per lliura a cobrar sobre les mercaderies genoveses que arribessin a Mallorca fins a aconseguir vuit mil besants, quantitat a la qual el monarca havia fet rebaixar el deute.³⁰ Ens trobem sempre, doncs, amb la seguretat que un impost sobre el comerç dels genovesos podia recollir quantitats importants. En una data que desconeixem, però segurament del final del regnat de Jaume I, aquest monarca havia concedit una marca contra genovesos per valor de quinze mil sous a favor d'un mercader valencià, Pere Romeu, que havia estat robat a Gènova. Coneixem la concessió a través de la ratificació concedida pel seu fill i successor Pere el Gran el 1277.³¹

Cal assenyalar que en la conquesta de Múrcia, portada a terme entre 1265 i 1266 per Jaume I, per tal d'ajudar el seu gendre Alfons X de Castella, contra el qual s'havia revoltat aquell regne, alguns genovesos figuraren com a proveïdors de l'exèrcit reial, com Geraldo Gambaforte, mentre que Simonino de «Medulo» i Corrado Junta prestaren diners al rei per a la mateixa empresa, tretze mil besants exactament. No era la primera vegada que el rei demanava diners prestats a genovesos; ja ho havia fet l'any 1263 a Aldebrandino Beneduccio i a Bonaccolta, als quals lliurà en penyora diverses corones i joies.³²

27. ACA, C, reg. 8, f. 82r, citat per Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, edició facsímil de la de 1918, pròleg i edició de Maria Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004, p. 327.

28. ACA, C, perg. de Jaume I, núm. 2049 (1270, octubre, 22); Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I...*, p. 443.

29. Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I...*, p. 440.

30. Ambrosio HUICI MIRANDA, *Colección diplomática...*, vol. III, doc. 1175 i 1410; Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, dedicat al rey en Jaume I y a la seua època*, vol. II, Barcelona, 1913, p. 1181-1253, p. 1220 i 1248; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalans i genovesos a la darrerria del segle XIII. El declivi d'una amistat», *Anuario...*, núm. 26/2, p. 791.

31. ACA, C, reg. 40, f. 55r (1277, desembre, 30). Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalans i genovesos a la darrerria del segle XIII. El declivi d'una amistat», *Anuario...*, núm. 26/2, p. 792.

32. Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I...*, p. 344 i 394-395; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els italians a terres catalanes (segles XII-XV)», *Anuario...*, núm. 10, p. 434. En aquest treball, havia dit que no tenia la certesa que Simonet de Medulo i Corrado de Junta fossin genovesos; ara ja en tenim la seguretat perquè el préstec fou reclamat pel Comú de Gènova l'any 1279: ACA, C, reg. 47, f. 86r i 93r (1279, febrer, 7, i maig, 2). Sobre la conquesta de Múrcia, cf. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. I, segona edició a cura de Maria Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995, p. 117-142; Juan TORRES FON-

És possible que dati d'aquest moment l'establiment de diversos genovesos a la ciutat de Múrcia i altres viles del regne.³³

També alguns genovesos figuren entre els qui assumiren l'encàrrec de portar els sarraïns expulsats del regne de València cap a Barbaria, després de successives revoltes, els anys 1258 i 1278-1279, com «Ser Bertolino», Bonifazio Surli i Andalò Alardo o un tal ser Francesco.³⁴

Precisament, la conquesta de Múrcia determinà que novament catalans, ara de València, de Tarragona o de Mallorca, anessin a vendre esclaus a Gènova. Joan Frener, mercader de València, n'hi vengué tres el 1266, Bonanat de Tarragona un i un mallorquí un altre, ja el 1267.³⁵ Ben pocs anys després, curiosament, el corrent de venda d'esclaus canvià de direcció i els anys 1274 i 1275 diversos catalans anaren a comprar esclaus sarraïns i algun d'oriental a Gènova; quatre dels compradors eren de Tarragona, en tres contractes, un altre era monjo de Poblet, dos eren barcelonins i un de Mallorca.³⁶

A la fi del segle XIII, Mallorca passà a ser escala important en les rutes que enllaçaven Gènova amb el nord d'Àfrica, l'Espanya musulmana i Sevilla. I semblantment, quan a la mateixa època començà a organitzar-se el tràfic regular amb Flandes, els vaixells genovesos utilitzaren Mallorca no solament com a escala, sinó també com a port de càrrega on prenién part de les mercaderies que havien de transportar a l'Atlàntic.³⁷

Les bones relacions polítiques que prevalgueren, malgrat els nombrosos i inevitables casos de pirateria, entre catalans i genovesos durant tota la resta del segle XIII i començament del XIV facilitaren els contactes comercials.

EL COMERÇ AMB PISA

Les notícies sobre l'activitat mercantil desenvolupada pels pisans a terres catalanes són escasses fins al final del segle XIII, per la mateixa raó de falta de protocols notariais a Barcelona, el port més visitat pels pisans, juntament amb el de Mallorca i després el de València. Benjamí de Tudela, que visità la ciutat al segle XII, mencionà els pisans entre els mercaders que visitaven el port de Barcelona quan ell hi passà.³⁸ Una llista pisana dels interessos sobre els préstecs marítims esmenta la plaça de

TES, *La reconquesta de Murcia en 1266 por Jaime I de Aragón*, Múrcia, Patronato de Cultura de la Excm. Diputación de Murcia, 1967; Josep-David GARRIDO I VALLS, *Jaume I i el regne de Múrcia*, Barcelona, Dalmau, 1997.

33. Roser SALICRÚ I LLUCH, «Notícies de genovesos al regne de Múrcia al tombant del segle XIII», *Anales de la Universidad de Alicante*, vol. II, *Historia Medieval*, núm. 11 (1996-1997), *Actas del Congreso Internacional Jaime II: 700 años después*, p. 479-491.

34. Pel que fa a 1258: Robert I. BURNS, «Le royaume chrétien de Valence et ses vassaux musulmans (1240-1280)», *Annales. Économies. Sociétés. Civilisations*, 1973, p. 210; cf. el document publicat pel mateix autor a Robert I. BURNS, *Els fonaments del regne croat de València. Rebelleió i recuperació. 1257-1263. Diplomataris del regne croat de València*, vol. 2, València, Tres i Quatre, 1995, doc. 109. Pel que fa a les expulsions de 1278-1279, cf. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, vol. II, p. 58-59, i apèndix I, doc. 111.

35. Charles VERLINDEN, *L'esclavage dans l'Europe...*, vol. II, p. 454-455.

36. Charles VERLINDEN, *L'esclavage dans l'Europe...*, vol. II, p. 455-456.

37. Cf., sobre aquest tema, Roberto S. LÓPEZ, *Storia delle colonie genovesi nel Mediterraneo*, Bolonya, 1938, nova edició a cura de Michel Balard, Gènova, Marietti, 1996; Renée DOEHAERD, «Les galères génoises dans la Manche et la Mer du Nord à la fin du XIIIe et au début du XIVe siècle», *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, 1938, p. 5-76; Roberto S. LÓPEZ, «Majorcans and Genoese on the North Sea Route in the thirteenth Century», *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, núm. XXIX (1951), p. 1163-1179; Marcel DURLIAT, *L'art en el regne de Mallorca*, Palma, Moll, 1964, p. 22; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Aspects internationaux de Majorque durant les derniers siècles du Moyen Âge», *Mayūrqa*, núm. XI (1974), p. 5-52, concretament p. 9-10; Georges JEHEL, «La place de Majorque dans la stratégie politique et économique de Gènes aux XIIème et XIIIème siècles», a *XIII Congrès d'Història...*, p. 106-107.

38. *Libro de viajes...*, p. 54.

Barcelona, per a la qual registra un interès del vint-i-cinc per cent.³⁹ Carme Batlle ha recollit també algunes notícies de la presència de pisans a Barcelona abans de l'inici del regnat de Jaume I, espigolades en els pergamins de la catedral de Barcelona. Una notícia propera al seu regnat és l'arribada a Barcelona d'una nau pisana, el 1204, quan perseguia una nau genovesa, que fou acollida al port. Els pisans foren autoritzats a comprar vitualles al port, però amb la condició de no atacar ni genovesos ni catalans a la costa barcelonina; aquests pisans eren Bonacorso, Tedesco, Aldobrandino, Paganello, Xixen, Ugolino i Benassay.⁴⁰ El 1265 apareix un Bernardo Pisano que rep un llegat, però és difícil de saber si es tractava realment d'un pisà. Batlle comenta també la presència a Barcelona, a mitjan segle XIII, d'un cert ser Bonacorso, que podria ésser pisà; almenys és un nom freqüent entre els homes originaris de Pisa que apareixen a terres catalanes. El fet més interessant, però, és que aquest ser Bonacorso s'integrà tant a Barcelona, que participà durant alguns anys a la seva assemblea representativa, primer al Consell dels Dos-cents jurats dels anys 1257, 1262 i 1263 i després al Consell de Cent de 1265 i 1266, on formà part de l'estament de prohoms del mar.⁴¹ Deu ésser el primer membre de la família Cavaller, que fou important en els anys següents; el mot *cavaller* que apareix després del seu nom no assenyalaria el seu estament, sinó el cognom, una adaptació catalana de l'italià Cavaliere o Cavaliere. La integració de ser Bonacorso al Consell de Barcelona ens mostra que la societat catalana era encara una societat oberta, que admetia fàcilment els forasters.

Aquestes notícies ens indiquen la presència d'uns pisans a Barcelona, que ja hi devien ésser de feia temps, però no ens diuen res sobre les seves activitats comercials. Crec que durant el període 1238-1248 les relacions comercials pisanocatalanes degueren ésser inexistents a causa de les conseqüències de l'enfrontament a Itàlia entre partidaris de la Santa Seu i de l'emperador, en el qual Jaume I s'alineà a favor del papa. Fou decisiva per a obstaculitzar les relacions comercials la derrota de la flota genovesa, que portava molts bisbes a un concili a Roma, per la flota imperial pisanosiciliana de 1241 i la captivitat de prelats i cardenals i de multitud d'eclesiàstics. El papa pronuncià excomunió i interdicte contra Pisa, que no fou perdonada fins a 1257 i, a més, des de 1244, prohibí qualsevol relació comercial amb els pisans.⁴² En aquestes circumstàncies no era fàcil que els catalans poguessin anar a Pisa ni els pisans a terres catalanes, i més tenint en compte que els catalans eren atacats al mar per la flota pisanosiciliana.

Les relacions trencades degueren trigar a refer-se. Per ara no hem trobat cap notícia de pisans fins als darrers anys del regnat de Jaume I. Les informacions que podem treure dels registres de cancelleria reial són, sobretot, de l'època de Pere el Gran, bé que algunes es refereixen al regnat precedent. Per exemple, el 1278, Pere el Gran ordenà que Alberto Banchi, mercader pisà, i els seus socis «Joan Gas»,

39. Adolfo SCHAUBE, *Il commercio dei popoli latini nel Mediterraneo alla fine delle Crociate*, Torí, 1915, p. 659; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els italians a terres catalanes (segles XII-XV)», *Anuario...*, núm. 10, p. 448-450; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «I mercanti italiani in terre catalane nei secoli XII-XIV», *Archivio Storico del Sannio*, núm. III (1998), p. 41-101, on foren publicades les actes del congrés «Economia e Territorio nel Medioevo. Incontro di Studi» (Barcelona, 1996). <<http://hdl.handle.net/10261/23322>>.

40. Carme BATLLE, «La presenza degli stranieri a Barcellona nei secoli XII e XIII», a *Dentro la città*, p. 89, 96-97. Sobre els pisans perseguidors d'una nau genovesa, vegeu Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ, *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1851, vol. VIII, doc. XXXV.

41. Joan Francesc BOSCA, *Memorial històric*, ed. a cura de Jaume Sobrequés i Callicó, Barcelona, Associació de Bibliòfils de Barcelona, 1977, p. 34, 36, 37, 38 i 39; Carme BATLLE, «La presenza degli stranieri a Barcellona nei secoli XII e XIII», a *Dentro la città*, p. 96-97.

42. Robert DAVIDSOHN, *Storia di Firenze*, vol. II, Florència, Sansoni, 1960, p. 376-380 i 399-400. Vegeu Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Panorama general de les relacions internacionals de Jaume I. Les relacions amb Itàlia», en aquesta mateixa obra, vol. I, p. 402.

Ventura de Faulla i Bindo Rufaldino, els seus factors i les mercaderies, poguessin gaudir dels privilegis que el seu pare, Jaume I, havia concedit als pisans.⁴³

Hi ha altres persones de les quals no sabem l'origen; probablement són toscans, però no és segur que siguin pisans, com Guido d'«Avindercio», que s'establí a Mallorca, amb el seu fill, l'any 1274. Rebé un guiatge reial i exempció d'impostos.⁴⁴

Altres notícies, posteriors de pocs anys a la mort de Jaume I, ens indiquen la presència de mercaders pisans que traficaven amb oli, com Palmario Vesi. La font d'informació és un incident amb els lleuders de Cadaqués que, l'any 1279 i per ordre del comte d'Empúries, li confiscaren a ell i a Centio Tresalve, de Savona, 725 gerres d'oli, que transportaven a les barques de Berenguer Dalmau i de Guearau Graner, de Tarragona. El rei Pere advertí el comte que, si tenia alguna queixa contra els pisans, la presentés a la cort, de manera que el monarca la pogués solucionar, però que no podia actuar pel seu compte contra els mercaders estrangers, especialment contra els pisans, ja que estaven sota la seva protecció.⁴⁵

També hi ha documentats uns artesans pisans especialistes en la fabricació d'armadures, uns lloriguers anomenats Bonanno i Tierigo, que en volien portar a Castella des de València l'any 1278.⁴⁶ Eren armadures per a homes i cavalls, per les quals havien de pagar un impost de sortida: cinc sous per lloriga d'home i de cavall; divuit sous per ausberg, dotze diners per lloriga; dotze diners per cuirassa; sis diners per gamberes i per cuixeres; quatre diners per espasa; quatre diners per clava, i dos diners per bacinet, quantitats que, sorprenentment, calia pagar al justícia de València i no al batlle o una altra autoritat patrimonial o fiscal. El mes d'octubre del mateix any, un altre constructor de llorigues anomenat Bonacorso, que pertanyia a la mateixa companyia, fou autoritzat a portar a terme una nova exportació d'armes a Castella, mentre pagués al justícia de València, Pere de Llibià, els impostos pertinents. El febrer de l'any següent, una nova llicència d'exportació a Castella fou concedida a Fevo Pisano, que apareix esmentat com a ciutadà de València; bé que en aquest cas no es fa menció ni de Bonanno ni de Tierigo, és probable que es tracti d'un altre representant de la mateixa companyia.⁴⁷ La represa de les operacions militars castellanques contra els benimerins, que havien envaït novament la Península el juny de 1277, i el setge d'Algesires per part de les tropes castellanques entre 1278 i 1279, expliquen aquesta demanda d'armes i armadures des de Castella, satisfeta, almenys en part, pels pisans des de València.⁴⁸

També hi ha notícies de la presència de pisans a Mallorca. Els pisans estaven ben establerts a l'illa des d'abans de la conquesta catalana de 1229⁴⁹ i aquesta empresa no els havia pas entusiasmat, com

43. ACA, C, reg. 40, f. 94r (1278, abril, 19).

44. ACA, C, reg. 19, f. 125 (1274, abril, 21).

45. ACA, C, reg. 42, f. 173r, citat per Regina SÁINZ DE LA MAZA LASOLI, «Il consolato dei catalani a Pisa durante il regno di Giacomo II d'Aragona. Notizie e documenti», *Medioevo. Saggi e rassegne*, núm. 20 (1995 [1996]), p. 195-222, concretament, p. 197-198.

46. ACA, C, reg. 40, f. 99v (1278, maig, 4).

47. ACA, C, reg. 40, f. 99v (1278, maig, 4), reg. 41, f. 1v (1278, octubre, 11) i reg. 42, f. 224 (1279, febrer, 13). Regest a Jesús Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *Catálogo de la documentación relativa al antiguo reino de Valencia existente en los registros de la Cancillería real*, vol. II, *Pedro el Grande*, Madrid, Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, 1934, doc. 388 i 443.

48. Joseph F. O'CALLAGHAN, *El rey Sabio. El reinado de Alfonso X de Castilla*, traducció de Manuel González Jiménez, Sevilla, Universidad de Sevilla, 1996, p. 292-297; Manuel GONZÁLEZ JIMÉNEZ, *Alfonso X el Sabio*, Barcelona, Ariel, 2004, p. 322-324; Miguel Ángel MANZANO RODRÍGUEZ, *La intervención de los Benimerines en la Península Ibérica*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1992, p. 34-66.

49. Gary B. DOXEY, «Genovesos i pisans a les Illes Balears (1146-1229)», a *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona. La Corona d'Aragona in Italia (secc. XIII-XVIII)*, vol. 2, *Presenza ed espansione della Corona d'Aragona in Italia (secc. XIII-XV)* (1990), Sàsser, C. Delfino, 1996, p. 367-381.

tampoc als genovesos. Ja els anava bé com estava l'illa i pensaven que un canvi els podia perjudicar en els seus negocis.⁵⁰ Per aquest motiu, Pisa, Gènova i altres ciutats marítimes havien rebut, poc abans de la conquesta de Mallorca, una ordre papal perquè no ajudessin, amb armes i altres elements útils per a la guerra, els sarraïns i especialment els d'Espanya. L'esperit croat del segle anterior ja havia desaparegut a totes dues ciutats i, en comptes de demanar-los participació activa, hom els demanava només que no ajudessin l'enemic.⁵¹

Jaume I no tingué en compte aquesta actitud reticent i, després de la conquesta, afavorí els pisans, com els genovesos, amb concessions comercials a l'illa. El tractat signat el 8 d'agost de 1233, confirmant el de 1113 negociat amb motiu de l'expedició conjunta pisanocatalana contra Mallorca de 1114, concedia als pisans un alfòndec o un lloc on construir-lo, un forn i una església, amb terres suficients per a mantenir quatre capellans.⁵² Sembla que els pisans ja havien tingut un alfòndec a l'illa durant el domini musulmà, però potser havia resultat destruït en el curs de la conquesta de la ciutat.⁵³ El tractat no menciona la creació del consolat i, almenys oficialment, no existí fins a 1277, regnant ja Pere el Gran, bé que no tenim notícies dels cònsols pisans fins un segle més tard. Aquest acord de 1277 confirmava les franquícies dels barcelonins i altres catalans a Pisa i a Sardenya, especialment a Càller.⁵⁴

Els acords de 1233 foren confirmats per Jaume I el 1263. Aquest mateix any, dos pisans, Ugolino Cormano i Robertino de Domodovori, foren rebuts per Jaume I, juntament amb Jacopo Bucigello, podestà de Còrsega, per demanar la confirmació de l'exempció de la lleuda a favor dels luquesos, franquícia que asseguraven que els havia estat concedida pels predecessors de Jaume I.⁵⁵ Podria ésser alguna concessió feta en el moment de la croada contra Mallorca de 1113-1115, en la qual havien participat els luquesos al costat dels pisans.

Entre els pisans que reberen donacions després de la conquesta figurava Berenguer Assopart, cognom que correspon sens dubte a Assopardi, una família pisana ben coneguda. Jaume I li donà els drets de la custòdia de la cadena del port de Portopí, que havien de servir per a mantenir-la i per a reparar i dragar el port, bé que revocà la donació el 1249.⁵⁶

Tenim documentada la presència a Mallorca, durant el regnat de Jaume I, d'algunes persones que podrien ésser pisanes. En diversos casos, els noms de persona no van acompanyats de la identificació d'origen i, per tant, no sabem si eren genovesos o pisans, com per exemple els patrons de barca ser

50. La crònica de Bernat Desclot dóna la notícia que els genovesos i els pisans presents a l'illa havien aconsellat al rei de Mallorca de no retornar a Jaume I una presa piràtica que reclamava i que havien menyspreat el seu poder militar: Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, II, *Crònica de Bernat Desclot*, a cura de Josep Massot i Muntaner, revisió filològica de Jordi Bruguera i Talleda, revisió històrica de Maria Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2008, col·l. «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», núm. LXXX, p. 70-71.

51. Francesc Xavier MIQUEL ROSELL, *Regesta de letras pontificias del Archivo de la Corona de Aragón*, Madrid, Góngora, 1948, doc. 87 i 88.

52. Cf. sobre aquest tractat Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Panorama general de les relacions internacionals de Jaume I. Les relacions amb Itàlia», en aquesta mateixa obra, vol. I, p. 396.

53. Adolfo SCHAUBE, *Il commercio dei popoli latini*, p. 668. Pisa havia signat un tractat amb el senyor de les Balears el 1184: «Catalogo della Mostra Storica della Repubblica marinara di Pisa», *Rassegna periodica di informazioni del Comune di Pisa*, núm. III/7 (1967), p. 23-45; Gary B. DOXEY, «Genovesos i pisans a les Illes Balears (1146-1229)», a *XIV Congresso di Storia...*, p. 366-381.

54. Ferran SOLDEVILA, «Una ambaixada pisana a Pere el Gran (1277)», a *Studi Storici in onore di Francesco Loddo Canepa*, vol. II, Florència, Sansoni, 1959, p. 329-338. Cf. un altre dels documents relacionats amb aquesta ambaixada a Vicent SALAVERT I ROCA, *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón, 1297-1314*, vol. II, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1956, doc. 4.

55. Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I...*, p. 345.

56. Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I...*, vol. IV, 1258-1262, doc. 356/500.

Ansaldo Pietro, ser Lancelino, ser Otone Tornello i Lanfranco Tornello, ser Boninfans i ser Ansaldo «Polit», que es trobaven a Mallorca el 1242 i havien d'anar en cors contra els moros.⁵⁷

Els incidents de cors i pirateria entre catalans i pisans, o entre pisans i ciutadans de Montpeller, també súbdits de Jaume I, no mancaren. L'any 1260, Jaume I concedí marca a Guillem Cogorla contra els pisans perquè havia estat maltractat i robat per valor de dues-centes quaranta lliures melgoreses per dos pisans, Magnatesta i Ruperto de Piombino, que conduïen vaixells armats.⁵⁸ El 1273 Jaume I s'havia queixat al podestà i als ancians de Pisa perquè Guido de Urcello i un tal «Siccabadia» havien pres mercaderies a Pere Riba i a Esteve Planiol quan aquests tornaven de Trípoli; el rei advertia que, si Pisa no esmenava el dany provocat, autoritzaria que, en qualsevol localitat de la jurisdicció de Montpeller, fossin confiscats béns als pisans, com a penyora, fins a arribar a la quantitat presa. El límit geogràfic autoritzat per a la represàlia, circumscrit a Montpeller i el seu territori, ens fa pensar que els damnificats provenien d'aquesta ciutat.⁵⁹

En el curs de les negociacions per al tractat de 1277, els ambaixadors pisans requeriren la indemnització mútua pels danys causats pels corsaris a ambdues parts i sabem que Pere el Gran ordenà que fos feta una enquesta a tots els seus regnes per saber la identitat dels damnificats i a quant pujaven els danys.⁶⁰

La presència dels catalans a Pisa està encara menys documentada que la dels pisans a terres catalanes. Devia ésser prou important per a necessitar un consolat, institució creada el 1277, al tractat signat amb els pisans pel fill i successor de Jaume I, Pere el Gran. Era una contrapartida a la creació de consolats pisans a totes les ciutats marítimes de Catalunya i de València.⁶¹ El primer nomenament conegut per ara d'un cònsol a Pisa és de pocs anys després, de 1283.⁶² El consolat pisà ja estava sòlidament implantat a Montpeller en temps de Jaume I.⁶³

A més del consolat, els catalans tenien un alfordec a Pisa, com els mercaders de Provença i de Gènova, almenys el 1278, quan Narbona en demanà un al mateix indret, i és possible que fos anterior.⁶⁴

EL COMERÇ AMB SICÍLIA I AMB SARDENYA

El comerç amb Sicília, dins de l'escassetat de documentació en la qual ens movem per a l'estudi del comerç durant el regnat de Jaume I, és de les àrees de les quals es disposa de més informació: divuit operacions de comandes, préstecs o canvis marítics, una venda i una llicència entre 1238 i 1272 i sis documents més que assenyalen la presència de catalans al regne de Sicília, tant a la part insular com a la continental. Atesa l'escassetat de documentació, vint-i-quatre documents per a trenta-cinc anys donen fe de la vitalitat d'aquestes relacions mercantils. No hi comptem la notícia més antiga, de 1231, perquè és negativa: correspon a un contracte de societat vigatà, en el qual el soci gestor promet al soci

57. Álvaro SANTAMARÍA, *Ejecutoria...*, p. 425 i 427-429.

58. ACA, C, reg. 11, f. 189r, citat per Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I...*, p. 301.

59. ACA, C, reg. 21, f. 84r (1273, gener, 20).

60. Ferran SOLDEVILA, «Una ambaixada pisana a Pere el Gran (1277)», a *Studi Storici...*, p. 329-338.

61. Ferran SOLDEVILA, «Una ambaixada pisana a Pere el Gran (1277)», a *Studi Storici...*, p. 331-338.

62. Regina SÁINZ DE LA MAZA LASOLI, «Il consolato dei catalani a Pisa durante il regno di Giacomo II d'Aragona. Notizie e documenti», *Medioevo...*, núm. 20, p. 196-197 i 212.

63. Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I...*, p. 393.

64. Olivia Remie CONSTABLE, *Housing the stranger in the Mediterranean world: Lodging, trade and travel in late Antiquity and the Middle Ages*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, p. 314.

capitalista no anar a Sicília ni a Síria;⁶⁵ el soci capitalista veia, sens dubte, algun perill en aquesta àrea. En aquell moment, però, la croada de Frederic II al Llevant mediterrani ja s'havia acabat i l'emperador havia signat la pau amb els aiúbides d'Egipte a Jaffa el 1229, que li havia permès de recuperar Jerusalem. Potser el soci capitalista no ho sabia o potser havia perdut diners en alguna expedició anterior cap a l'Orient mediterrani i no volia repetir l'experiència, i fins i tot hi ha la possibilitat que tingués algun conflicte amb l'emperador, perquè Sicília també és exclosa de l'àrea d'acció de la societat. Cal assenyalar que el capital de la societat és format per besants, que denoten freqüentació anterior o bé de l'Orient mediterrani o bé més probablement del Magrib o de Tunis, ja que la resta de documents que esmenten besants en aquest manual notarial estan en relació amb aquesta àrea.

Si aquesta primera notícia és en negatiu, són conegudes unes quantes comandes acordades a Barcelona per tal de portar mercaderies a l'illa, la més antiga de les quals és de 1238: Bernat Correger hi declarava haver rebut de Joan de Banyeres una esclava sarraïna que costava set lliures de Barcelona per portar a Sicília en el lleny de Ramon de Cànoves; calia esmerçar el producte de la venda en comí o en cotó per al viatge de tornada.⁶⁶ El botí de captius recollit a la guerra de conquesta de València també arribà, doncs, a Sicília. Cal remarcar que el 1238 Jaume I s'havia aliat amb el papa i amb les ciutats llombardes contra l'emperador Frederic II, rei de Sicília, però no sembla pas que aquest fet hagués transcendit perquè no sembla que hi hagués cap impediment per anar a Sicília ni que hom hi percebés cap perill. De fet, l'aliança no es traduí en cap intervenció militar de Jaume I, bé que la seva alineació amb el bàndol pontifici comportà alguns atacs corsaris contra catalans per part de la flota pisanosiciliana.⁶⁷

En els anys posteriors, malgrat que la guerra encara durava, el comerç amb Sicília sembla haver continuat sense impediments o potser els qui hi anaven procuraven obtenir guiatges prèviament. A Mallorca, l'any 1241, fou contractat un préstec marítim per part de Guerau de Valcanera, que rebé quinze besants de plata de Guillem Duran amb el compromís de tornar aquesta quantitat a Palerm, cinc dies després que hi arribés la nau de ser Anselmo de «Varazo», en la qual Guerau portava sarraïns.⁶⁸

De l'any 1246 s'han conservat a Barcelona sis comandes per negociar a Sicília, totes relacionades amb els Llull, que les reberen tres el mes de març i tres més el juliol per portar-les en el seu propi lleny, segurament en dos viatges diferents; en una de les comandes del primer viatge, Arnau i Guillem Llull reberen en comanda de Pere Galabré —que actuava en nom d'una societat formada per ell mateix, Sibilla Grossa i Nicolau Bertran— tres draps de Châlons i una esclava sarraïna, béns valorats en trenta-vuit lliures barceloneses; a més, reberen d'Abrahim d'Alexandria tres peces de draps d'estamfort⁶⁹ d'Arràs i una peça d'estamfort de Saint-Omer, valorats en trenta-cinc lliures barceloneses, i encara un altre estamfort d'Arràs, valorat en nou lliures i mitja de Barcelona, que els fou lliurat per

65. Rafael GINEBRA I MOLINS, *Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (1230-1233)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998, doc. 409 (1231, febrer, 5).

66. Josep Maria MADURELL I MARIMON i Arcadi GARCIA I SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona, Col·legi Notarial de Barcelona i Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Departament d'Estudis Medievals, 1973, doc. 2 (1238, octubre, 5).

67. Cf. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Panorama general de les relacions internacionals de Jaume I. Les relacions amb Itàlia», en aquesta mateixa obra, vol. I, p. 402

68. Álvaro SANTAMARÍA, *Ejecutoria...*, p. 118.

69. Sobre aquesta mena de draps de llana luxosos, flamencs o del nord de França: Miquel GUAL CAMARENA, *Vocabulario del comercio medieval. Colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (siglos XIII y XIV)*, Tarragona, Diputació Provincial, 1968, p. 431.

Berenguer Pont; en tots tres casos l'esmerç en productes per al viatge de retorn quedava a la mà dels Llull, llevat de la darrera comanda, en la qual Berenguer Pont excloïa el cotó i la fauleta, és a dir, el cotó filat.⁷⁰ Dues de les comandes del mes de juliol, les rebé únicament Arnau Llull, bé que el viatge es feia en el lleny de Guillem Llull i els seus socis: de Ferrer Serra i de Bernat de Mojà rebé dos draps de Ieper (Ypres) íntegres i deu canes i mitja de drap de Provins, valorats en quaranta lliures barcelonenses, i de Pere Forn i Abraham d'Alexandria rebé dos estamforts d'Arràs, valorats en divuit lliures i mitja de moneda barcelonesa. La darrera comanda, la reberen Arnau i Guillem Llull conjuntament de Berenguer Riera i Berenguer Bellot, que els confiaren dues sarraïnes blanques valorades en tretze lliures de moneda barcelonesa. L'esmerç dels diners obtinguts per la venda d'aquests productes i esclaus quedava a l'arbitri dels Llull.⁷¹

Uns anys després, el 1249, Eimerica, vídua d'un tal Buçó, assignà sobre una comanda que havia de rebre de Sicília el deute envers Berenguer Burget, que li havia deixat mil quatre-cents sous. La comanda, evidentment de retorn, consistia en una càrrega i mitja de cotó mapús, que li havia de lliurar Arnau Ombau.⁷²

La conservació atzarosa de la documentació ens deixa sense notícies sobre la ruta comercial siciliana durant uns quants anys, fins a 1260. L'emperador Frederic II ja era mort, però sembla que per anar a Sicília calia una llicència especial, no sabem exactament per quina causa. Se n'ha conservat una, concedida pel batlle de Barcelona, Guillem Gruny, a Bernat Cantull i Guillem Bos perquè poguessin anar a l'illa amb el seu lleny i portar-hi mercaderies; els concessionaris hagueren de pagar cinquanta sous.⁷³ Aquest mateix any Guillem Parellada, Pere Forn i Pere Navata eren a Sicília, on concertaren un canvi a risc marítim reemborsable a Montpeller o allà on la nau *Sant Antoni* de «Johannes de Moniardino» descarregués el blat que portava. Guillem Parellada obligà sis-centes salmes del blat que havia carregat a Sicília com a garantia del préstec. El blat finalment fou descarregat i venut a Gènova, on fou tornat el préstec ja el 1261.⁷⁴

De l'any 1260 encara s'han conservat dues notícies més, la d'una comanda i la d'una venda feta a Sicília mateix. La comanda fou confiada per Bernat Fonts a Pere Forn i Pere Navata i consistia en sis draps de Châlons, que valien seixanta-nou lliures barcelonenses, i dos-cents vuitanta-sis quartans d'oli, que valien trenta-sis lliures carregats al lleny de Berenguer Gallifa; la mercaderia de retorn havia d'ésser cotó.⁷⁵ L'altra notícia és la de la venda a Palerm d'una sarraïna blanca, anomenada Mariem, per part del barceloní Bernat Català a Joan Lombard, resident a Polizzi.⁷⁶ Poc temps després, el 1265 o potser el 1264, un esclau sarraí fou portat en comanda a Sicília per Joan de Rubí en el lleny de Pere

70. Sobre la fauleta: Miquel GUAL CAMARENA, *Vocabulario...*, p. 284-285 i 310.

71. Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, «Los Llull: una familia de la burguesía barcelonesa del siglo XIII», a *XI Congreso di Storia della Corona d'Aragona. La società mediterranea all'epoca del Vespro*, vol. II, Comunicacions, Palerm, Accademia di Scienze, Lettere e Arti, p. 371-406, concretament doc. 5-10, p. 391-396. Dos d'aquests documents ja els havia publicat abans a: Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, *Estudio tipológico de la documentación comercial y financiera medieval: Fuentes del Archivo de la Corona de Aragón*, València, Universitat de València, Departament de Paleografia, 1981, doc. xxxix i xl.

72. ACB, Diversorum C, caps 11, perg. 742 (1249, abril, 29 o 30). Alguns trossos del document no es llegeixen bé: la data sembla que és del dos o del tres de les calendes de maig, mentre que la quantitat de cotó també podria ésser superior a una càrrega i mitja; la quantitat de càrregues no es llegeix bé.

73. Josep Maria MADURELL I MARIMON i Arcadi GARCIA I SANZ, *Comandas comerciales...*, doc. 12, p. 159.

74. Arcadi GARCIA I SANZ i Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1983, doc. 13-14, p. 317-319.

75. Josep Maria MADURELL I MARIMON i Arcadi GARCIA I SANZ, *Comandas comerciales...*, doc. 10 (1260, abril, 9).

76. Charles VERLINDEN, «L'esclavage en Sicile au Bas Moyen Âge», *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, fasc. xxxv (1963), p. 16-17 (1260, juliol, 2).

Nin; la liquidació de la comanda es féu el 1265.⁷⁷ De 1267 és una altra comanda confiada a Bernat de Rubió per Bernat Fonts, consistent en draps de Lleida, flassades, paper de Múrcia i paper «zarf» d'un comú en el qual Fonts posava dotze lliures i mitja, càrrega transportada en el lleny de Guillem de Sanahuja; la mercaderia de retorn havia d'ésser cotó. Una altra comanda, de l'any 1270, de vint-i-quatre lliures esmerçades en un comú, fou confiada a Pere Remer i Berenguer de Sarrià per Jaume Ferran, que ho havien de portar en el seu lleny a Sicília o a Tunís; en aquesta ocasió no són indicades ni les mercaderies d'anada ni les de retorn, mentre que en una altra comanda de 1272 s'esmenten l'oli i el paper que formaven part d'un comú de Pere Rubió en el qual Guillem de Banyeres posà cinquanta lliures per al viatge a Sicília en el lleny de Bernat Niell; la mercaderia de retorn havia d'ésser cotó.⁷⁸

Sicília era escala obligada en els viatges al Llevant mediterrani. En algunes comandes consta expressament l'escala a Sicília perquè era per a negociar-hi. En una comanda datable vers 1276, Bernat Olivera reconeixia que Guillem Església li havia confiat vuitanta-vuit sous de moneda barcelonesa de tern emprats en sis peces de «pellatius», dues flassades normals i una flassada de pèl de boc, per tal de portar-ho a Sicília o a Ultramar en la nau de Bernat Pasqual. L'esmerç de retorn havia d'ésser en pebre, és a dir, que tant si la comanda es venia a Sicília com a Ultramar, l'esmerç de retorn era d'Ultramar, tot i que també es podia comprar pebre a Sicília, ja que era un lloc de pas i s'hi trobaven mercaderies orientals. No hem pogut identificar exactament el terme «pellatius»; podrien ésser sis peces de pella, és a dir, de roba confeccionada.⁷⁹

La part continental del regne de Sicília també era freqüentada pels catalans, com ho demostra la presència de Bernat i Guillem de Banyeres a Reggio el 1239, on Guillem encara continuava un any després i s'hi trobava també un altre català, Pere Despuig.⁸⁰ L'any 1265, Guillem de Banyeres continuava en relació amb Calàbria, com sembla suggerir-ho el debitori signat pel canonge de Barcelona Bernat de Santa Eugènia a favor de Guillem de Banyeres per una càrrega i onze lliures de cotó net de Calàbria, que prometia pagar per Pasqua al preu que es pagués llavors el cotó a Barcelona. La garantia del deute eren les rendes de la capellania de Llerona, que pertanyia al canonge.⁸¹

Algun català ja s'havia instal·lat a Sicília, com el barceloní Julià Mercer, que s'havia casat amb una siciliana i havia esdevingut ciutadà de Messina abans de 1257, any en què redactà testament,⁸² mentre que Joan Llombard consta com a resident a Polizzi el 1260, com ja hem vist.⁸³ El 1263 apareixen com a presents a Palerm, no sabem si de pas o en una estada més llarga, Berenguer de Sarrià, de Barcelona, Bartomeu Puig, Ponç de Vilanova i Ramon de Narbona, aquests darrers com a testimonis d'un compromís de pagament a Berenguer de Sarrià per part d'un cavaller.⁸⁴ Un altre català, Berenguer Reig,

77. Carme BATLLE, «Les relacions entre Barcelona i Sicília a la segona meitat del segle XIII», a *XI Congresso di Storia...*, vol. II, p. 147-185, concretament doc. 2 (1366, desembre, 23). Vives Cipó reconeix que ha passat més d'un any des que Joan de Rubí li restituí una comanda de vint-i-cinc besants de plata esmerçats en un esclau sarraí.

78. Josep Maria MADURELL I MARIMON i Arcadi GARCIA I SANZ, *Comandas comercials...*, doc. 23 (1267, octubre, 25), 29 (1270, maig, 2) i 37 (1272, abril, 8).

79. ACB, *Diversorum C*, caps 23, perg. 2926 (1276?, maig, 12). L'any no es pot llegir bé, amb tota seguretat, però coincideix amb el període en què està documentada l'activitat del notari Berenguer Llobet, redactor del contracte.

80. Carme BATLLE, «Les relacions entre Barcelona i Sicília a la segona meitat del segle XIII», a *XI Congresso di Storia...*, vol. II, p. 149.

81. ACB, *Diversorum C*, caps 16, perg. 1599 (1265, desembre, 22).

82. Carme BATLLE, «Les relacions entre Barcelona i Sicília a la segona meitat del segle XIII», a *XI Congresso di Storia...*, vol. II, doc. 1, p. 163-164.

83. Charles VERLINDEN, «L'esclavage en Sicile au Bas Moyen Âge», *Bulletin de l'Institut...*, fasc. xxxv, p. 16-17 (1260, juliol, 2), citat abans.

84. ACB, *Diversorum C*, caps 23, perg. 3032 (1263, març, 12).

estava associat amb sicilians vers 1276, bé que no sabem si era resident a Sicília. Resultà perjudicat per un atac de la flota genovesa als socis sicilians durant la guerra mantinguda per Gènova contra Carles d'Anjou, nou rei de Sicília, entre 1272 i 1276.⁸⁵

Les relacions comercials amb Sardenya són poc documentades en aquesta època, però ja hem vist que un incident piràtic contra Bernat Llull, robat per genovesos al lloc de Santa Ila (Santa Gilla) —un lloc proper a Càller, on Gènova s'havia fet forta contra Pisa precisament per aconseguir el domini de Càller—, demostra que els catalans anaven a l'illa; com ja hem dit, la petició d'indemnització de Bernat Llull pels perjudicis que havia rebut, valorats en 3.840 besants de plata, havia provocat la concessió d'un dret de marca contra genovesos, a exigir a Catalunya i a Mallorca, el 2 d'agost de 1258.⁸⁶ Una comanda de 1273 ens informa d'una ruta que unia Càller, Tunis i Trípoli. La comanda confiada per Bernat Fonts a Pere Bosc, Guillem Sintes i Ponç d'Aramunt suposava la participació en la quarta part d'un comú format per mercaderies diverses, entre les quals hi havia oli, teles de lli, arròs, canemassos, etc. La inversió de Bernat Fonts pujava a dotze lliures i mitja i, en total, el comú posseïa deu participacions.⁸⁷

EL COMERÇ AMB TOSCANS I LLOMBARDS

Florentins, senesos i luquesos, i també els llombards, començaren a freqüentar el territori català, segons les nostres notícies, al segle XIII. El 1248, un tal Rolando Vendemia, de Lucca, rebé una comanda en moneda de Bartolomeo del fu Benedetto de Lucca per portar a Mallorca.⁸⁸ Per ara és la menció més antiga que tenim d'un toscà a les nostres terres. Un altre ciutadà de Lucca, Lazzaro Bandinini, obtingué llicència, el 1257, per exportar blat des de Catalunya, com també alguns placentins: Uberto Tudiscoradino, Elefranco Galiverto, Pamerio Surdo, Gerardo Ferrario, Alberigo Palastrello i Ulrico Calceta.⁸⁹

També hi ha algunes notícies de florentins. El personatge més notable és Bandino Amannati, que devia pertànyer a la poderosa família de banquers Amannati. Havia concedit un modest préstec de trenta lliures torneses al rei Jaume I, sota penyora de diverses joies del monarca, i el 1274 obtingué llicència per establir-se amb la seva família i els socis als regnes de Jaume I.⁹⁰ Ignorem on pensava establir-se aquest Amannati; en aquells moments era prohibit fer-ho a Barcelona o a Mallorca i, per tant, només quedava València, però és possible que el rei ja hagués oblidat els privilegis d'expulsió concedits uns quants anys abans, com veurem. No tenim constància d'altres noms concrets fins als primers anys del regnat de Pere el Gran, com Luppo Vando, Xapo Faxuli i representants de la societat de Duccio d'Avessino, de Florència.⁹¹

85. ACA, C, reg. 42, f. 222v (1280, febrer, 22). Comentat breument, però sense indicar la signatura, per Ferran SOLDEVILA, «Alguns aspectes de la política econòmica de Pere el Gran», a *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón (1957)*, Madrid, 1959, p. 189. Sobre aquesta flota genovesa, cf. Georg CARO, *Genova e la supremazia...*, p. 344-346. Ja esmentat a Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Panorama general de les relacions internacionals de Jaume I. Les relacions amb Itàlia», en aquesta mateixa obra, vol. I, p. 417.

86. Ambrosio HUICI MIRANDA, *Colección diplomática...*, doc. 770; Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I...*, doc. 1034; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalans i genovesos a la darrereria del segle XIII. El declivi d'una amistat», *Anuario...*, núm. 26/2, nota 17.

87. ACB, *Diversorum C*, caps 23, perg. 2990 (1273, abril, 6).

88. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els italians a terres catalanes (segles XII-XV)», *Anuario...*, núm. 10, p. 453.

89. Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I...*, p. 265.

90. ACA, C, reg. 19, f. 98 (1274, gener, 28).

91. ACA, C, reg. 41, f. 66r, 69r i 112v-113r (1279, maig, 3 i 7, i juliol, 20) i reg. 42, f. 197v (1280, gener, 3), citat a Maria Teresa FERRER I MALLOL, «I mercanti italiani in terre catalane nei secoli XII-XIV», *Archivio Storico...*, núm. III, p. 95.

Hi ha constància que els llombards eren presents a València després de la conquesta i que es dedicaven a deixar diners. El rei intervingué el 1259 a favor de Guillem Pere, baster, perquè els llombards no el poguessin privar de les propietats que li acabava de concedir a Bocairent per recuperar els diners dels deutes per comandes que tenia envers ells.⁹² D'altra banda, mercaders d'Asti havien proporcionat blat al rei i el cobraren l'any 1263.⁹³

L'activitat dels toscans i els llombards no fou protegida per cap tractat, com els que emparaven genovesos i pisans o també, més tard, els venecians. Potser per aquest motiu ensopegaren amb més dificultats que ells per comerciar de manera estable i continuada.

Per als catalans, més concretament per als barcelonins, obrir-se pas en àrees comercials llunyanes, com la del Llevant, on els competidors, venecians i genovesos principalment, ja estaven sòlidament instal·lats quan ells hi arribaren, no degué ésser fàcil, però mentre que els mercaders barcelonins estaven disposats a lluitar i a esforçar-se per entrar en aquests mercats, no consentiren que altres vinguessin a competir amb ells a la seva pròpia ciutat. No hi ha constància que genovesos ni pisans haguessin generat rebuig entre els barcelonins; ja estaven acostumats a la seva presència des d'antic i la seva activitat devia considerar-se complementària de l'economia local i no pas competidora; foren els llombards, els florentins i els senesos i els luquesos els qui originaren rebuig; segurament foren les activitats bancàries les que foren percebudes com un perill per a l'economia barcelonina i catalana en general. Suposem que degueren ésser aquests els motius pels quals els consellers de la ciutat de Barcelona sol·licitaren al rei que fossin expulsats de la ciutat. Jaume I fou sensible a aquesta i altres peticions que li presentà Barcelona, encaminades a afavorir el comerç i la navegació dels barcelonins, protegint-los contra els competidors, en la mateixa línia de la concessió de 1227, que havia prohibit que cap nau estrangera carregués mercaderies a Barcelona amb destinació a Ultramar, Alexandria o Ceuta, o bé en aquests ports amb destinació a Barcelona, mentre hi hagués al port una nau barcelonina disposada a fer el viatge i a carregar les mercaderies. És la primera disposició proteccionista que coneixem a Catalunya.⁹⁴

Així, doncs, l'any 1265 el monarca, dins d'un privilegi on feia concessions diverses a la ciutat de Barcelona, entre les quals una franquícia per a les naus que en sortien, prohibí que els llombards, els florentins, els senesos i els luquesos poguessin establir-se a la ciutat per comerciar i ordenà que els que s'hi trobaven fossin expulsats. Els motius d'aquesta mesura no hi foren explicats i romangueren sense detallar, oficialment almenys, fins molt més endavant.⁹⁵

92. Robert I. BURNS, *Els fonaments del regne...*, doc. 231.

93. Patrizia MAINONI, *Mercanti lombardi tra Barcellona e Valenza nel Basso Medioevo*, Milà, Cappelli, 1982, p. 15.

94. Antoni de CAPMANY I DE MONTPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, vol. II, 2a ed. a cura d'Emili Giralt i Carme Batlle, Barcelona, 1962, doc. 5, p. 12-13.

95. Des d'aquí, si no indico una altra cosa, segueixo el meu article: Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els italians a terres catalanes (segles XII-XV)», *Anuario...*, núm. 10, p. 394-428. Sobre aquest tema es pot consultar també: Patrizia MAINONI, *Mercanti lombardi...*, i Patrizia MAINONI, «Mercanti italiani a Barcellona e a Valenza nel tardo Medioevo», a *Sistema di Rapporti ed élites economiche in Europa; secoli XII-XVII*, Nàpols, Liguori, 1994. Per als italians a València: David IGUAL LUIS, «La ciudad de Valencia y los toscanos en el Mediterráneo del siglo XV», *Revista d'Història Medieval*, núm. 6 (1995), *La Mediterrània i la idea d'Europa: espais, cultures, intercanvis i èlits en el trànsit de l'edat mitjana a la moderna*, p. 79-110; David IGUAL LUIS i Germà NAVARRO ESPINACH, «Relazioni economiche tra Valenza e l'Italia nel Basso Medioevo», *Medioevo. Saggi e Rassegne*, núm. 20 (1995); David IGUAL LUIS, *Valencia e Italia en el siglo XV. Rutas, mercados y hombres de negocios en el espacio económico del Mediterráneo Occidental*, Castelló, Bancaixa i Fundació Caixa Castelló, 1998. Cf. també, amb un caràcter general: Coral CUADRADA, «Presencia y expansión de los mercaderes italianos en la península ibérica (siglos XII-XIV)», a *Os reinos ibéricos na Idade Média. Livro de Homenagem ao Professor Doutor Humberto Carlos Baquero Moreno*, coord. per Luis Adar da Fonseca, Luis Carlos Amaral i Maria Fernanda Ferreira Santos, Porto, 2003, p. 363-370.

És curiós que, si toscans i llombards molestaven tant, no s'hagués aprofitat per a expulsar-los els diversos moments en què el papat es declarà contra ells. El 1260, la Santa Seu tingué dificultats amb diverses companyies florentines, que es negaven a abonar-li la dècima que havien collectat allegant que havien sofert grans pèrdues a causa dels esdeveniments polítics, particularment el pas de Florència al camp gibel·lí el 1260; durant dos anys aquestes companyies no pagaren, fins que els sistemes coercitius usats per l'Església no les obligaren a canviar. Al començament de l'any 1263, el papa Urbà IV havia manat a França i Alemanya que es prediqués a les esglésies que els senesos estaven excomunicats i que ningú no estava obligat a pagar-los els deutes (notem que no tenim constància que un manament similar fos enviat a la Corona catalanoaragonesa, cosa que significa una presència feble); només estaven exclosos de la mesura els banquers que fossin fills fidels de l'Església. El 1262 ja havien estat expulsats d'Anglaterra i es preveia que serien expulsats de Flandes i de les fires de la Xampanya. El 1263, el papa amplià als florentins l'ordre que no els fos pagat cap deute. Les mesures papals eren un instrument de pressió perquè els banquers i els mercaders es desvincuessin de la política gibel·lina de les pròpies ciutats i deixessin de donar suport al rei Manfred de Sicília.⁹⁶ Durant aquests anys, hi havia a Europa una predisposició contra els banquers senesos i florentins, però el decret de Jaume I no correspon a aquests anys, sinó a 1265, quan els banquers ja s'havien reconciliat amb l'Església, a canvi de finançar l'expedició de Carles d'Anjou a Itàlia.

D'altra banda, el decret hauria de respondre a l'existència de colònies nombroses i potents de llombards i toscans a Barcelona, la competència dels quals preocupava els mercaders i els banquers locals. Malgrat que caldria estudiar més a fons aquest tema, perquè a València està provada la implantació de prestamistes llombards, la documentació disponible per a Barcelona, només els registres de cancelleria, no permet constatar que toscans i llombards hi fossin nombrosos; no es pot descartar, però, que la prohibició correspongués al moment en què havien començat a arribar per instal·lar-se a la ciutat. Actualment penso que potser la protecció del comerç i de la banca pròpies no foren l'únic motiu del decret d'expulsió i que pogué estar influït també pel fet que els banquers toscans i llombards estaven pagant l'expedició de Carles d'Anjou a Itàlia, a prec del papa.⁹⁷ El rei degué pensar que no convenia tenir dins del país banquers que actuaven contra els interessos de la dinastia barcelonina.⁹⁸

La pragmàtica de 1265 és la primera de la llarga sèrie de disposicions contra els italians que els mercaders catalans, i especialment els barcelonins, van imposar a la Corona els anys següents. Aquesta disposició fou completada amb un altre decret posterior, de 1268, pel qual el mateix rei prohibí que els estrangers noliegessin naus forasteres a Barcelona, exceptuat el cas que les mercaderies que hi volguessin carregar fossin pròpies, i al mateix temps prohibí també que els estrangers tinguessin banca a Barcelona, mesura que devia anar adreçada, com la de 1265, contra els italians.

Primer, només Barcelona fou terra prohibida per als italians, no pas, segurament, perquè les altres poblacions catalanes fossin encara insubstituïbles, per la manca d'organització del comerç local, com suposava el professor Del Treppo, sinó més aviat perquè no n'hi havia, amb residència permanent, o bé perquè eren pocs i no molestaven. La prohibició d'estada als toscans i als llombards era això, una prohibició d'establiment permanent, no pas del trànsit i de la visita temporal per raó de negocis. Però,

96. Robert DAVIDSOHN, *Storia di Firenze*, vol. II, p. 700-701, 736-737 i 756.

97. Georges JEHEL, *Charles d'Anjou (1226-1285), comte d'Anjou et de Provence, roi de Sicile et de Jérusalem, un capétien en Méditerranée*, Amiens, CAHMER, 2005, 267 p. (número monogràfic de la revista *Histoire médiévale et archéologie*, núm. 18), p. 60, 66-68 i 70-71, i l'obra ja citada de Robert DAVIDSOHN, *Storia di Firenze*, vol. II.

98. Ja he fet aquesta nova proposta d'interpretació parcial del decret d'expulsió a Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Panorama general de les relacions internacionals de Jaume I. Les relacions amb Itàlia», en aquesta mateixa obra, vol. I, p. 410.

certament, vedar-los la residència a Barcelona, que era la capital econòmica de Catalunya i el port més important, entorpia molt els seus negocis. No sabem si aquestes prohibicions foren gaire efectives pel que fa als mercaders, però sí que sembla que ho foren pel que fa als banquers italians.

També Mallorca adoptà una política proteccionista similar; l'any 1269, el rei Jaume I decretà l'expulsió de part dels toscans i alguns llombards de l'illa. En altres països del nostre entorn també hi hagué expulsió d'italians, com per exemple a França, mentre que a Anglaterra adoptaven una solució més similar a la que finalment s'adoptà a Catalunya: exigir-los prestacions.

Com tantes altres coses, l'exclusió dels italians era difícil de mantenir, perquè els sobirans, sempre necessitats de diners, cedien fàcilment a les ofertes financeres que els feien a fi que els concedissin guiatge. A més, hi havia la inèrcia habitual en tota mena de privilegis: només tenien vigència si de tant en tant es confirmaven, és a dir, almenys una vegada a cada regnat. Mentrestant, els italians tornaven a aparèixer i els barcelonins, o mercaders d'altres llocs, en tornaven a demanar l'expulsió, fins que s'arribà a la solució d'admissió amb condicions de 1402; és a dir, és un plet que s'allargà més d'un segle.

ELS PRODUCTES D'INTERCANVI

Els productes que el comerç català podia oferir als països propers de la Mediterrània occidental eren, a la primera meitat del segle XIII, captius sarraïns procedents del botí de guerra de l'expansió territorial, productes de la terra i alguns pocs productes manufacturats autòctons, i, finalment, productes de redistribució, com els draps de llana fins del nord d'Europa.

La dificultat que presentaven els productes de la terra és que eren similars als dels països propers, lògicament per identitat de clima, però malgrat aquesta similitud climàtica, hi havia i hi ha encara algunes diferències en els règims de pluviositat, de manera que els episodis de sequera i de males collites no sempre coincidien. Així, doncs, productes com el blat i l'oli podien ésser exportats un any i importats l'any següent, segons si hi havia anyades bones o dolentes.

A la segona meitat del segle XIII va anar disminuint l'oferta de captius de guerra, a mesura que s'anaven estabilitzant les conquestes, i va anar augmentant l'oferta de productes manufacturats autòctons pel creixement i la diversificació de la manufactura de teixits, de coltells, de cuirs treballats, etcètera.

Dels captius sarraïns procedents de l'expansió territorial, venuts a Gènova o a Sicília, ja n'hem parlat molt. També hem comentat que l'any 1274 ja són els catalans els qui compren esclaus a Gènova, tendència que s'afermaria i es desenvoluparia durant el segle següent.

Un altre producte important de les exportacions i les importacions era el blat. Gènova n'era deficiària i n'importava de les terres veïnes, principalment d'Occitània, de Sicília i de Sardenya, però consta documentalment que acudí també a Catalunya per a proveir-se'n. Segons Cuvillier, uns quants italians foren beneficiaris de llicències d'exportació de blat català o aragonès concedides per Jaume I el 1257, entre ells alguns genovesos.⁹⁹ Soldevila també registrà concessions per a l'extracció de blat a favor de genovesos en temps de Pere el Gran¹⁰⁰ i Jehel assenyala, igualment, exportació de blat des de Mallorca cap a Gènova l'any 1262, precisament a càrrec del famós armador i mercader Benedetto Zaccaria.¹⁰¹

99. Jean-Pierre CUVILLIER, «Barcelone, Gènes et le commerce de blé de Sicile vers le milieu du XIIIe siècle», a *Atti del I Congresso Storico...*, p. 162.

100. Ferran SOLDEVILA, «Alguns aspectes de la política econòmica de Pere el Gran», a *VI Congreso de Historia...*, p. 192-193.

101. Georges JEHEL, «La place de Majorque dans la stratégie politique et économique de Gènes aux XIIème et XIIIème siècles», a *XIII Congrès d'Història...*, p. 104-105.

La implantació del sistema de llicències de tretes de blat per tal de controlar l'abastament del país en temps de carestia¹⁰² fa que estiguem ben informats de la sortida d'aquest producte i que, potser, n'exagerem la importància en el conjunt del comerç catalanogenovès.

També està documentada la importació de blat català per mercaders de Lucca i placentins i la tramesa de blat sicilià per catalans amb destinació a Gènova, com ja hem pogut veure. L'oli apareix igualment en alguns documents exportat cap a Pisa, Sicília i Càller. L'arròs és mencionat en una comanda cap a Càller, Tunis i Trípoli de 1273, que denota un conreu molt primerenc, que s'anà desenvolupant al llarg del segle següent. Dins encara de l'apartat dels productes alimentaris, cal assenyalar l'exportació de gambes a Gènova, un producte més aviat ocasional, segurament.

La sal és, com assenyalen Hocquet i Jehel, una de les principals mercaderies que els genovesos anaven a buscar a les illes Balears, concretament a Eivissa. Hi ha testimonis de l'exportació de sal eivissenca per part dels genovesos des de 1258 i consta que el 1282 gaudien del privilegi de comprar tanta sal com volguessin.¹⁰³

La llana fou un altre dels productes d'exportació. La indústria tèxtil genovesa en requeria, ja que les terres properes no li'n fornien prou. Es proveïa especialment al Magrib, però també acudia a mercats complementaris, entre els quals figuraren Catalunya i Mallorca. Jehel n'ha assenyalat algun cas pel que fa a Mallorca l'any 1266 i jo també n'he documentat algun altre a Catalunya; sabem, per exemple, que el lleny de Pietro Diana i Pietro di Piazza en carregà a Tortosa l'any 1280.¹⁰⁴

Diverses classes de teixits figuren entre els productes exportats per Catalunya. A començament del segle XIII els genovesos compraven a Catalunya, a més de gra, draps de llana; els documents no ens en concreten l'origen, mentre que en alguna comanda destinada a Sicília sí que apareixen els draps de Lleida. També són possiblement de fabricació autòctona les teles de lli, les flassades i els canemassos, exportats igualment a Sicília. A Sicília hi foren enviades també en major proporció peces de roba d'alta qualitat: de Châlons, d'Arràs, i estamforts de Saint-Omer i de Ieper (Ypres). La redistribució d'aquestes robes sembla que trobava mercat a Sicília i no a Gènova, que se'n devia proveir directament o bé a la Provença i a Occitània, on arribaven des del nord.

En la nostra reduïda documentació, hem trobat la pega només una sola vegada com a producte català exportat a Gènova, però en el segle següent la pega, el cordam i el sèu, materials importants per als vaixells, seran cada vegada més presents.

També cal mencionar el paper, que fou exportat per catalans a Sicília. Curiosament, no es tractava de paper de Xàtiva, sinó de Múrcia, i d'una altra qualitat anomenada «zarf».¹⁰⁵

Quines eren les mercaderies importades per les terres catalanes? Les comandes genoveses de començament del segle XIII indiquen que els mercaders lígurs portaven fustanyes, sendals, cuirs i «cebelines», és a dir, pells de marta gibelina. Jehel assenyala entre les mercaderies portades pels genovesos a Mallorca o a Eivissa productes alimentaris diversos com espècies, vi i fins i tot oli, però fa la reserva que no creu que siguin corrents comercials gaire representatius. Amb destinació a l'illa o potser en

102. Carlos LALIENA CORBERA, «Licencias para la exportación de cereal de Aragón y Cataluña a mediados del siglo XIII», *Aragón en la Edad...*, núm. XX, p. 446.

103. Jean Claude HOCQUET, «Ibiza, carrefour du commerce maritime et témoin d'une conjoncture méditerranéenne (1250-1650 env.)», a *Studi in Memoria di Federigo Melis*, vol. I, Nàpols, Giannini, 1978, p. 491-526, especialment p. 500.

104. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els italians a terres catalanes (segles XII-XV)», *Anuario...*, núm. 10, p. 398; Georges JEHEL, «La place de Majorque dans la stratégie politique et économique de Gènes aux XIIème et XIIIème siècles», a *XIII Congrès d'His-tòria...*, p. 105.

105. Totes les fonts d'informació han estat esmentades abans, quan he parlat del comerç amb cada territori.

trànsit, hi troba alum i joies, tots dos productes significatius de l'activitat genovesa als segles XIV i XV, i també or i argent monedit i sedes. Assenyala que els teixits genovesos, que eren un dels productes exportats pels lígurs, hi són pràcticament absents.¹⁰⁶ Però els teixits genovesos apareixen a les llistes de mercaderies de la lleuda de Tortosa dels anys 1252-1298, lleuda que es percebia no solament a Catalunya, sinó també al regne de València; vol dir, doncs, que n'arribaven.¹⁰⁷

Ja hem comentat que durant el tercer quart del segle XIII els catalans començaren a importar esclaus de Gènova.

De Sicília, els catalans importaven cotó i comí, mentre que de Pisa tenim documentada només, corresponent als anys del regnat de Jaume I, la importació d'armadures, ja que al territori proper a Pisa hi havia mines de ferro i, per tant, els pisans s'havien especialitzat en la manufactura d'aquest metall. No tenim informació sobre les mercaderies importades de Sardenya en aquests anys.

La informació que tenim és tan escassa respecte als intercanvis catalanopisans que cal recórrer a les dades que proporciona el lou dels pisans per al segle XIV, un del primer quart, de 1315 a 1322, i un altre dels anys centrals del segle, entre 1353 i 1355, que es cobrava per indemnitzar els fets de pirateria. Llavors els pisans eren una colònia nombrosa a Mallorca.

La distància de quaranta o de vuitanta anys entre aquestes dades i els darrers temps del regnat de Jaume I és significativa perquè el comerç i la manufactura van créixer molt en aquest període, però hi ha una sèrie de productes bàsics que no creiem que poguessin variar gaire.

Al segle XIV, Pisa importava de Mallorca productes alimentaris: oli, fruita seca, panses, figues, formatge, peix sec, vi i sucre, gra —més o menys freqüentment—, safrà, anís, comí, arròs i dàtils. La sal no apareix en el lou més antic del segle XIV, mentre que es troba en el segon, que és posterior a la pèrdua de Sardenya per part de Pisa; cal suposar que fins llavors es proveïa a les salines de Càller i que, per tant, aquest no era un producte d'importació des d'Eivissa al segle XIII. Alguns dels productes mencionats eren originaris de Mallorca, de Catalunya o de València, mentre que d'altres eren de provinença externa.

Pisa importava igualment, per a la seva important indústria de cuir, cuir sense adobar o mig adobat procedent del territori català o, sovint, del Magrib, pells d'animals salvatges i productes elaborats i tan apreciats internacionalment com el cordovà.¹⁰⁸

Importava també productes per a la indústria tèxtil: llana de diferents qualitats i procedència —de la mateixa Mallorca i més endavant de Menorca o del Magrib—, cotó, cotó filat i lli. Entre els tints, importava grana, orxella i *alafort*, productes originaris generalment del País Valencià.

Era notable la quantitat de material per a la navegació que els pisans carregaven a Mallorca o a Catalunya: diverses menes de corda, pega o sèu, o bé altres productes com la cera, que devia arribar del Magrib.

Els pisans exportaven productes tèxtils elaborats: teles de cotó, fustanyes, draps de llana, canemassos, flassades, *xamellots* i teixits de seda, velluts i brocats d'or, és a dir, robes de gran luxe que els convertien en proveïdors de la cort. També exportaven productes de merceria, cotó, fil de cànem o estopa.

106. Georges JEHÉL, «La place de Majorque dans la stratégie politique et économique de Gènes aux XIIème et XIIIème siècles», a *XIII Congrès d'Història...*, p. 105-106. Sobre Gènova en aquesta època, cf. Laura BALLETTTO, *Genova nel Duecento. Uomini nel porto e uomini sul mare*, Gènova, Università di Genova, 1983.

107. David IGUAL LUIS i Germà NAVARRO ESPINACH, «Relazioni economiche tra Valenza e l'Italia nel Basso Medioevo», *Medioevo...*, núm. 20, p. 68.

108. Els catalans n'exportaven a les fires de la Xampanya al segle XIII: Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Nous documents sobre els catalans a les fires de la Xampanya», a *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Jaime I y su época*, Comunicacions 3, 4 i 5, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1982, p. 152. <<http://hdl.handle.net/10261/24281>>.

Així mateix, Pisa exportava ferro en barra, cuirasses, armes, espases, claus, filferro i altres productes diversos com paper, gala, pastell o glast, roja, alum, alls, vidre, carn salada i gra.

Els pisans portaven a Mallorca vi de procedències diverses: calabrès, grec (que normalment també era de la Itàlia meridional), productes orientals com el màstic, pebre, laca, sucre, gingebre, etcètera.¹⁰⁹

Els registres de la lleuda de Cotlliure confirmen, malgrat que es tracta del segle xv, que els productes d'intercanvi entre Pisa i Catalunya eren similars als que hem comentat pel que fa a Mallorca.¹¹⁰

Malgrat la poca informació documental que tenim, que he comentat detalladament per aquest motiu, el regnat de Jaume I ens apareix com un període de gran creixement econòmic, també en el sector comercial. D'uns intercanvis basats, en el sector que hem estudiat, en l'exportació del botí de guerra, és a dir, captius sarraïns, es passa a uns intercanvis de productes agrícoles bàsics: blat els anys de bona collita, oli, arròs, i s'inicia l'exportació de productes manufacturats com els draps de llana de Lleida, els draps de lli i les flassades o els canemassos, mentre que continua el comerç de redistribució dels teixits fins de llana del nord d'Europa, especialment cap a Sicília i el Llevant. Dins de l'escassetat de la documentació, Gènova i Sicília emergeixen com els territoris amb els quals hi havia més relació, dins de l'àrea italiana. Les relacions amb els pisans es trenquen durant uns anys a causa de les guerres entre els bàndols imperial i de la Santa Seu a Itàlia, que derivaren en penes espirituals, polítiques i econòmiques contra Pisa. Pel que fa als llombards i als toscans, les notícies són tan escasses que no em sembla possible que poguessin ésser gaires en terres catalanes: haurien deixat més rastre, malgrat que la documentació s'hagi conservat de manera tan aleatòria. El manament d'expulsió de toscans i llombards de Barcelona de 1265 corresponia, doncs, a l'inici d'una presència més important i també a raons polítiques?

109. Tito ANTONI, *I «partitari» maiorchini del «Lou dels Pisans» relativi al commercio dei Pisani nelle Baleari (1304-1322 e 1353-1355)*, Pisa, Pacini, 1977, col·l. «Biblioteca del Bollettino Storico Pisano», núm. 18, p. 15-65.

110. Claudia GIORGIONI MERCURIALI, «Il commercio tra la Catalogna e Pisa all'inizio del xv secolo, alla luce dei registri della lleuda di Collioure», *Medioevo. Saggi e Rassegne*, núm. 12 (1987), p. 87-118.